

Michał R. Węsierski

Wokół logicznej metodologii nauk humanistycznych

Słowa kluczowe: *metodologia logiczna, nauki humanistyczne, umiarkowany naturalizm metodologiczny, kultura logiczna, nauczanie logiki, K. Ajdukiewicz*

1. Wprowadzenie

Myślicielom, których dorobek pozostaje ważny nie tylko dla danego nurtu czy całego kierunku filozoficznego, ale również dla pewnej formacji intelektualnej kształtującej określoną generację późniejszych filozofów, poświęca się w literaturze przedmiotu szczególnie dużo miejsca. Do grona takich osób zalicza się K. Ajdukiewicz, jeden z koryfeuszy filozofii polskiej. W ciągu minionego niemal półwiecza poświęcono twórczości autora *Logiki pragmatycznej*, ujmowanej całościowo bądź w odpowiednich fragmentach, niemało opracowań o charakterze podręcznikowym, a także wspomnień natury wizerunkowej, specjalistycznych syntez historycznych czy wreszcie studiów krytycznych i prac monograficznych¹. Większość prac skierowanych do odbiorcy fachowego koncentrowała się na głównym wątku zainteresowań Ajdukiewicza, czyli semiotyce logicznej, choć – jak wiadomo – w kręgu jego zainteresowań mieściły się także m.in. problematyka ontologiczna i metodologiczna.

Oddziaływanie niektórych metodologicznych koncepcji Ajdukiewicza, a te pomysły są przedmiotem niniejszego artykułu, było znacząco większe,

¹ Zob. np. Tatarkiewicz [1958]: 508–509; Woleński [1990]; Jedynek [2003]; Kotarbiński [1964]; Pelc [1978], [1987], [2006]; Przełęcki [2007]; Skolimowski [1967]; Zamecki [1977]; Woleński [1985], [1989]; Jadacki [1991], [2009]; Kokoszyńska [1965]; Borkowski [1965], [1966]; Dąbska [1965]; Brykczyński [1979]; Olech [1993]; Marciszewski [1995]; Wójcicki [1999]; Maciaszek [2007]; Jedynek [2007]: 24–83.

niż można by sądzić na podstawie konkretnych problemów badawczych, które w ramach tej właśnie problematyki podejmował. Zadanie, które zostało tutaj postawione, sprowadza się do próby udzielenia odpowiedzi na cztery poniekąd komplementarne pytania, a mianowicie: (1) jakie miejsce w refleksji epistemologicznej Ajdukiewicza zajmowały zagadnienia z zakresu filozofii nauk społecznych, czy szerzej humanistycznych; (2) jakie należałoby przypisać temu filozofowi faktyczne stanowisko w sporze między naturalizmem a antynaturalizmem metodologicznym; (3) jaką treść miały zasadnicze dezyderaty metodologiczne kierowane pod adresem adeptów i aktualnych przedstawicieli nauk humanistycznych; (4) jak wyglądała (odwołująca się do praktyki badawczej nauk humanistycznych) kontynuacja problematyki metodologicznej prowadzonej przez Ajdukiewicza na gruncie refleksji z zakresu metodologii ogólnej i wytyczona programem „jasnościowym” przez niego propagowanym.

Miarę wielkości filozofa stanowi nie tylko nowatorstwo poruszanych przezeń zagadnień i oryginalność sposobów rozwiązywania danych kwestii natury filozoficznej, ale również skala wpływu treści formułowanych przez niego koncepcji na reprezentantów jego profesji, a nawet więcej – na świadomość filozoficzną szerokich mas społecznych. A.N. Whitehead mawiał, że cała historia filozofii zachodniej to nic innego, jak przypisy do Platona. Patrząc w analogiczny sposób na spuściznę semiotyczną i metodologiczną autora *Logiki pragmatycznej*, można powiedzieć – z zachowaniem należnych proporcji – że dzieje powojennej polskiej analitycznej metodologii humanistyki to odnośniki do Ajdukiewicza.

2. Problematyka metodologiczna w piśmiennictwie filozoficznym Kazimierza Ajdukiewicza

W początkowym okresie twórczości problematyka metodologiczna nie mieściła się w polu zainteresowań badawczych Ajdukiewicza. Zmiana mająca swe odbicie w aktywności piśmienniczej objawiła się wątkami poruszonymi w pracach *Z metodologii nauk dedukcyjnych* i *Główne zasady metodologii nauk i logiki formalnej* z lat 20. XX w. Ajdukiewicz kontynuował swoje badania w tej materii i elementarny wykład z semiotyki logicznej i ogólnej metodologii nauk zamieszczony w *Logicznych podstawach nauczania* z 1934 r. znalazł swą kontynuację w wydanej pośmiertnie *Logice pragmatycznej*². Tym razem łączył problematykę z zakresu metodologii logicznej z tą w pewnej mierze przynależną do metodologii empirycznej. Oryginalne rezultaty uzyskiwał na kartach *Logiki pragmatycznej* w badaniach poświęconych pomiarowi i prawom statystycznym. Niedokończony projekt podjęty m.in. w tej książce miał

² Ajdukiewicz [1921], [1928], [1934a], [1974]. Zob. też tenże [1961].

objąć rozległe dociekania nad wyjaśnianiem i budową teorii w naukach empirycznych. Poza pracami metametodologicznymi, jak *Metodologia i metanauka* z 1948 r., powstały już w okresie powojennym dwa artykuły poświęcone aksjologii nauki: *Co to jest wolność nauki* z 1946 r. oraz *O wolności nauki* z r. 1957; z ważnych prac z tego etapu twórczości warto jeszcze wymienić *Zagadnienie uzasadniania*, opublikowane w 1963 r.

Należy zaznaczyć, iż zasadniczy zrąb zainteresowań metodologicznych Ajdukiewicza koncentrował się na naukach przyrodniczych. Miarodajny dla tych zainteresowań może być sposób ilustrowania poruszanych zagadnień logiczno-filozoficznych. Ciekawe, że odwoływał się on prawie wyłącznie do przykładów pochodzących z matematyki (głównie z geometrii), fizyki i czasami chemii, oraz dość często, zwłaszcza w podręcznikach, z życia codziennego. Ten dobór przykładów w książkach i artykułach jest dość symptomatyczny. Operowanie takimi właśnie egzemplifikacjami brało się, jak należałoby sądzić, nie tylko bezpośrednio z zamiłowań badawczych uczonego, ale również z dawnych preferencji poznawczych ujawnionych w przebytej przez niego ścieżce edukacyjnej oraz w jego własnym doświadczeniu belferskim.

3. W stronę metodologii humanistyki

Na wstępie wypada zauważyć, że u Ajdukiewicza nie ma kompleksowego wykładu poglądów, które można by wprost zaliczyć do metodologii nauk humanistycznych. Pojawiają się za to nieliczne nawiązania do statusu tych nauk oraz do niektórych procedur badawczych podejmowanych na ich gruncie. Ajdukiewicz zajmował się wzmiankowaną problematyką na tyle okazjonalnie i pobocznie na tle głównego nurtu swych zainteresowań metodologicznych, że nie wykrył się w jego pismach systemowy pogląd wyrażający jakieś jednolite stanowisko w przedmiocie nas zajmującym, ale zarazem daje się wychwycić ogólny program metodyczny sformułowany z myślą o kształceniu na poziomie wyższym, obejmujący także dyscypliny humanistyczne. Generalne wytyczne warsztatowe wobec pracy umysłowej humanisty, związane z upowszechnianiem i doskonaleniem kultury logicznej, daje się nawet zrekonstruować w postaci zespołu odpowiednich dyrektyw i zaleceń dydaktycznych.

3.1. Umiarkowany naturalizm czy umiarkowany antynaturalizm

Nowoczesna refleksja metanaukowa w humanistyce przypada dopiero na XIX w. Zbiegła się ona z krytyką pozytywistycznej koncepcji nauki poczynioną przez H. Poincarégo i P. Duhema. Kwestia swoistości poznania huma-

nistycznego nurtowała tych myślicieli, którzy dostrzegali różnice w podejściu badawczym przyrodników oraz osób zajmujących się fenomenami społeczno-kulturowymi i życiem psychicznym człowieka. Tak też jednym z zasadniczych sporów dotyczących szerzej pojmowanego statusu epistemologicznego nauk humanistycznych był spór toczony na przełomie XIX i XX w. między naturalistami i antynaturalistami metodologicznymi. Przypomnę, iż rzeczony spór obejmuje następujące kwestie: a) różnicę i podobieństwa, jakie występują pomiędzy naukami humanistycznymi (*resp.* społecznymi) a przyrodniczymi pod względem zadań, struktury twierdzeń i metod, jakimi się posługują, b) stosowalność wzorów nauk przyrodniczych w badaniu zjawisk społecznych, c) możliwość poznawalności zjawisk społecznych w oparciu wyłącznie o zasady, jakie stosuje się w naukach przyrodniczych, oraz d) budowę nauk humanistycznych wedle wzorów nauk przyrodniczych³.

W finalnych fragmentach *Logicznych podstaw nauczania*, dokonując metodologicznej charakterystyki nauk humanistycznych, Ajdukiewicz nawiązywał nie wprost do przywołanej wyżej dyskusji. Analiza zawartych tam treści pozwala przyporządkować jego poglądy do jednego z dwóch stanowisk. Nauki humanistyczne wedle Ajdukiewiczowskiej typologii to te, w których za ostateczne przesłanki przyjmowane są trzy rodzaje twierdzeń: bezpośrednio aprioryczne (pewniki i postulaty), bezpośrednio oparte na doświadczeniu oraz bezpośrednio oparte na rozumieniu pewnych wypowiedzi.

Ajdukiewicz przywołuje we wprowadzającej partii wywodów stanowisko antynaturalistów, czyni to z częściową aprobatą, nie kwestionując niektórych głównych tez neokantystów (parokrotnie powołuje się m.in. na H. Rickerta, wspomina też w pewnym miejscu W. Diltheya i E. Spenglera). Pisze choćby o roli przeżycia, stanowiącego – jak podaje – rozumienie cudzej wypowiedzi (chodzi o myśl będącą znaczeniem psychologicznym wypowiedzi i związku własnego indywidualnego doświadczenia z treścią owej wypowiedzi). Rozumienie cudzych wypowiedzi obejmuje m.in. wyrażane przeżycia psychiczne innych ludzi, ale także odnosi się np. do mimiki czy gestykulacji. Można by powiedzieć, że mamy w poznaniu humanistycznym obejmującym rozumienie wypowiedzi niejako dwie fazy, a mianowicie spostrzeżenie źródła komunikatu oraz interpretację owego komunikatu⁴. Ajdukiewicz podaje też listę dziedzin (obszarów) poznawalnych w oparciu o rozumienie cudzych wypowiedzi, a są to: a) cudze przeżycia psychiczne, b) świat ducha obiektywnego, który składa się z utrwalonych treści myślowych stanowiących znaczenia językowe wyrażen mowy, c) twory posiadające znaczenie, a wśród nich twory językowe i nie-

³ Por. Giedymin [1964]: 149–159.

⁴ W tych konkretnych rozważaniach poświęconych metodologicznym typom nauk terminem „interpretacja” określa Ajdukiewicz krytykę wewnętrzną źródeł właściwą badaniom historycznym. Zob. Ajdukiewicz [1934b]: 312.

które dzieła sztuki, oraz d) „świat dziejów i społeczności ludzkich”, ukazany w określonym materiale źródłowym⁵. Filozof zaznacza, iż wyróżnione dziedziny „razem wzięte stanowią świat humanistyki, w obrębie którego znajdują się przedmioty badań nauk humanistycznych”⁶.

W części zasadniczej, prezentując tym razem już autorskie stanowisko, wskazuje na trzy typy metodologiczne w obrębie nauk humanistycznych: wyjaśniający (nomotetyczny), sprawozdawczy (idiograficzny) i wartościujący (aksjologiczny). Odpowiadają one trzem odmiennym postawom badawczym i zadaniom, jakie sobie humaniści stawiają, czyli: a) wykrywaniu oraz uzasadnianiu praw rządzących zjawiskami psychicznymi i społecznymi, a także tworzeniu teorii wyjaśniających fakty zebrane w doświadczeniu, b) poznawaniu faktów jednostkowych i ich sprawozdawaniu, c) operowaniu pojęciami wartości, takimi jak. np. prawda, dobro czy piękno. Kluczową rolę odgrywają uwagi poświęcone typowi wyjaśniającemu i aksjologicznemu; co do tego ostatniego, to podkreśla się, że nie jest jasna na obecnym etapie badań charakterystyka poznawania tworców kultury, i tym samym trudno o precyzyjną specyfikację metodologiczną wskazanego typu aksjologicznego. Odnosząc się do pierwszego z nich, filozof uwypuklał, iż istnieją pośród nauk humanistycznych nauki o zdecydowanie nomotetycznym charakterze, a zaliczył do nich psychologię indywidualną oraz grup społecznych i częściowo socjologię. Dyscypliny te nie są jednak, wedle Ajdukiewicza, na tyle rozwinięte, aby formułowane na ich gruncie prawa przyczynowe i statystyczne mogły mieć szersze zastosowania (np. w budowie syntez historycznych)⁷. Różnica między psychologią jako nauką nomotetyczną a naukami przyrodniczymi sprowadza się do sposobu dochodzenia do sądów jednostkowych o faktach (chodzi o rolę intro- i retrospekcji). Pozostałe odmienności są różnicami stopnia, a nie istoty. Innymi słowy, model metodologiczny psychologii wyjaśniającej nie jest znacząco odmienny od wzorców proceduralnych obowiązujących na gruncie przyrodoznawstwa, bowiem psychologowie także formułują twierdzenia ogólne i podejmują się eksplanacji obserwowanych prawidłowości. Mowa jest wprost o tym, że pierwiastek aprioryczny w postaci postulatów występuje w psychologii (jako nauce nomotetycznej), ale odgrywa tu mniejszą rolę niż w naukach przyrodniczych⁸. Należy jednak zauważyć, iż przechodząc do charakterystyki metodologicznej nauk humanistycznych, nie podał Ajdukiewicz specyfiki poja-

⁵ Zob. szerzej tamże: 307–309.

⁶ Tamże: 309.

⁷ Por. tamże: 312–313.

⁸ W okresie powojennym, krytykując tezy skrajnego empiryzmu, Ajdukiewicz zauważał, iż w nauce nie tylko twierdzenia pośrednio lub bezpośrednio oparte na doświadczeniu mają prawo bytu. Por. Ajdukiewicz [1947a]: 52–53, 56–57. Wskazuje to na obecność składnika apriorycznego w badaniach naukowych, a ten nie jest skądinąd całkiem obcy naukom humanistycznym.

wiających się tutaj aksjomatów (pewników i postulatów), a także teorematów i zasad (twierdzeń zawierających specyficzne dla nauk empirycznych terminy i mających w dodatku charakter postulatów, ustalających znaczenia owych terminów), poza tym zaznaczał, że na gruncie humanistyki spotykamy się także z psychologią rozumiejącą, która podpada pod typ aksjologiczny, lecz tego wątku już dalej nie rozwijał. Dość niestandardowo – jak na głoszone przez neokantystów stanowisko – potraktowany został typ sprawozdawczy. Ajdukiewicz wprawdzie uznawał, że historia, jako nauka uchodząca za wzorcową dla tego metodologicznego typu, zajmuje się faktami jednostkowymi i całościami złożonymi z tych faktów, ale dodawał, iż na drodze budowy syntez historycznych dziejopisowie doszukują się związków przyczynowych pomiędzy faktami, a co za tym idzie, formułują pewne prawa ogólne stwierdzające jakieś stałe następstwa zjawisk. Przy takim podejściu nie jest historia dyscypliną wyłącznie idiograficzną.

Kiedy spojrzymy całościowo na treść omawianych wywodów, to widać, że są one w duchu umiarkowanie naturalistyczne. Wprawdzie mowa jest o humanistyce rozumiejącej i roli wartościowań w praktyce badawczej humanistów, ale zarazem podstawowe procedury badawcze i ich rezultaty w postaci wiedzy teoretycznej (zwłaszcza dla typu nomotetycznego) nie różnią się zasadniczo od spotykanych na polu nauk przyrodniczych. Ajdukiewicz sygnalizował niewielki poziom rozwoju metodologicznego ówczesnych nauk społecznych, ale zarazem możemy skonstatować, iż nie negował faktu, że wyróżnione cztery dziedziny stanowiące zespoły przedmiotów badania nauk humanistycznych nie mogą być penetrowane za pomocą metod spotykanych w przyrodoznawstwie.

3.2. Semiotyczne własności języka nauk humanistycznych a zalecane korekcyjnie procedury badawcze

Podobnie jak w sprawie metodologii nauk humanistycznych, także w kwestii semiotycznych własności języka naukowego, którego używają w swych zawodowych wypowiedziach reprezentanci tej rodziny dyscyplin, nie pojawił się u Ajdukiewicza wyrażony w sposób odrębny i skondensowany pogląd: nie ma w jego pracach osobnych i kompleksowych semiotycznych analiz owego języka. Rekonstrukcja stanowiska, jakie zajmował w kwestii charakterystyki semiotycznej tego języka, jest wprawdzie utrudniona, lecz nie niemożliwa, choć zapewne pozostanie w pewnej mierze fragmentaryczna i dość subiektywna. Światło na wzmiankowane przed momentem poglądy rzuca ewolucja stanowiska, jakie zajmował Ajdukiewicz na polu epistemologii nauki i filozofii języka. Porzucenie dyrektywnej koncepcji znaczenia i odejście od pierwotnej koncepcji radykalnego konwencjonalizmu, głoszonych w trzech głośnych artykułach z 1934 r.: *Język i znaczenie*, *Obraz świata i aparatura pojęciowa*

oraz *Naukowa perspektywa świata*⁹, pozwala – przy uwzględnieniu przewartościowania własnych ocen Ajdukiewicza – na podanie niedługiej listy cech, o których mowa.

Język nauk humanistycznych to twór od strony semantycznej i syntaktycznej odpowiadający językowi etniczemu, a właściwie poniekąd na nim bazujący. W ujęciu szerszym Ajdukiewicz pisze o charakteryzującym każdy język zasobie wyrażań oraz zespole znaczeń im przyporządkowanych (nie zawsze jednoznacznie), przy czym – do podanej logicznej koncepcji języka – dodany jest jeszcze pewien wymóg pragmatyczny, a mianowicie, żeby mówić określonym językiem, „trzeba nie tylko posługiwać się jego wyrażeniami, ale trzeba rozumieć te wyrażenia w jednym ze znaczeń, jakie są im w owym języku właściwe”¹⁰.

Wedle Ajdukiewicza, język potoczny, czy inaczej język życia codziennego, jest punktem wyjścia dla języka, jakim posługują się uczeni. Warunkiem jednak użycia języka potocznego jest jego odpowiednia adaptacja, polegająca na modyfikacji i doprecyzowywaniu pojęć nieostrych¹¹. Pojęcia „o nieostrych konturach” nie pozostają bez wpływu na rezultaty prac badawczych; nieostrość pojęć powodować może formułowanie zagadnień zasadniczo nierozstrzygalnych oraz uniemożliwia ustalenie przynależności danych przedmiotów do określonego zbioru denotatów¹². Mętny język powoduje nierozstrzygalność stawianych w nim zagadnień, a następnie trudność w uzasadnieniu formułowanych za jego pomocą twierdzeń.

Odwołując się do Ajdukiewiczowskiej terminologii i jego zmiany spojrzenia na radykalny konwencjonalizm, można powiedzieć, że językowi humanistyki naukowej przysługiwałaby otwartość i niespójność, a zatem mamy tu do czynienia z możliwością włączania nowych znaczeń do istniejących terminów oraz z brakiem ścisłych związków znaczeniowych między danymi parami wyrażań. Aparat pojęciowy, czyli zbiór znaczeń realnie istniejących języków (w domyśle naturalnych) podlega zmianom, a ciągi zdaniowe za jego pośrednictwem utworzone cechują potencjalnie rozmaite defekty semiotyczne¹³. Choć systemy pojęć są niezbędne dla budowy zdań i – w dalszej konsekwencji – formułowania wypowiedzi sensownych, to budowa takich wypowiedzi

⁹ O motywach odrzucenia pierwotnego stanowiska wspominał Ajdukiewicz m.in. w swej polemice z A. Schaffem. Por. Ajdukiewicz [1953a]: 175, 179, 181, 186.

¹⁰ Ajdukiewicz [1974]: 23.

¹¹ Ajdukiewicz [1947b]: 35, 43.

¹² Tamże: 36.

¹³ Listę podstawowych defektów semantycznych i syntaktycznych właściwych językom naturalnym wraz z błędami wypowiedzianymi stojącymi po stronie użytkowników języka zaprezentował Ajdukiewicz choćby w swych opracowaniach podręcznikowych z zakresu logiki. Zob. Ajdukiewicz [1953b]: 41–53, [1974]: 54–61.

zależy od opanowania przez użytkownika języka pewnych kompetencji, które zwykle kryją się pod mianem „kultury logicznej”. Świadom ułomności języka potocznego i wagi aplikacji tegoż na potrzeby aktywności naukowej, Ajdukiewicz proponował stosowanie dwóch podstawowych operacji korekcyjnych: odwoływanie się do odpowiednich konwencji (postulatów języka, inaczej definicji arbitralnych) oraz posługiwanie się definicjami projektującymi, w tym regulującymi¹⁴. Obie wskazywane procedury weszły dziś do kanonu zabiegów semiotycznych leżących u podstaw konstruowania siatek pojęciowych w nauce.

4. Logicyzacja nauczania akademickiego

Ważnym rysem twórczości filozoficznej Ajdukiewicza był otwarcie propagowany przez niego postulat krzewienia kultury logicznej zarówno wśród uczniów oraz studentów, jak i nauczycieli wszelkich szczebli. Zalecenia takie wyłożone i powielane były w serii powojennych artykułów oraz w co najmniej trzech podręcznikach do logiki; *nb.* nawet w obrębie tych tekstów pojawiały się, i to wcale nierzadkie, powtórzenia¹⁵. Owe zalecenia wychodziły naprzeciw innemu znanemu postulatowi głoszonemu jeszcze przez K. Twardowskiego, a mianowicie jasnego wyrażania własnych myśli, oraz hasła „dobrej roboty w filozofii”, wprowadzone sformułowanemu przez T. Kotarbińskiego, ale ideowo wyznaczonemu i antycypowanemu właśnie przez założyciela szkoły lwowsko-warszawskiej.

W latach 50. i na początku 60. Ajdukiewicz zalecał przygotowanie odpowiednich programów nauczania logiki na poziomie szkół średnich i wyższych. Podawał, że programy te należy „przepeścić” pierwiastkami logicznymi i jednocześnie rozwijać w formie spopularyzowanej poradnictwo logiczne. Na poziomie rozważań ogólnych, z myślą o szkolnictwie jako takim, wskazywał, aby w szkole zaprawiano uczniów do tego, żeby ich wypowiedzi zawierały uchwytaną treść merytoryczną i nie były niczego niestwierdzającymi pustymi ogólnikami, żeby wypowiadali się jednoznacznie oraz ich wypowiedzi stwierdzały ten stan rzeczy, o który im chodzi. Zadaniem nauczyciela w kontakcie z uczniem jest bycie przewodnikiem i korektorem, a poza tym, że sam w poprawnym myśleniu stanowić ma wzorzec do naśladowania dla podopiecznych, winien ponadto popełniającym poznawcze uchybienia wskazać błędy i podać, w czym one tkwią, nazwać je oraz możliwie wyczerpująco scharakteryzować i zilustrować, powiadając, na czym one polegają, a następnie wyłuszczyć ich źródła. Nadto jego rolą jest przyswojenie odpowiedniego logiczno-metodologicznego

¹⁴ Zob. Ajdukiewicz [1956a]: 239–244, [1958]: 297, 304–305, [1974]: 58–60, 73–78.

¹⁵ Ajdukiewicz [1951], [1955a], [1956b], [1959], [1934b], [1974]: 13–16.

aparatu pojęciowego i zapoznanie się z warunkami, których trzeba przestrzegać, aby oceniane zabiegi można uznać za poprawne. Na logiczne podstawy nauczania – stanowiące te wiadomości nauczyciela, które są nieodzowne dla należytego realizowania jego zadań dydaktycznych – składa się odpowiedni korpus zagadnień z zakresu metodologii logicznej i semiotyki logicznej. Mniej jednak ważny w przekonaniu Ajdukiewicza jest dział logiki elementarnej (formalnej), gdyż w praktyce nauczycielskiej osiągnięcia tutaj uzyskiwane mają zdecydowanie mniejsze zastosowanie. Zaznaczał on, iż w nauczaniu logiki brane pod uwagę powinny być praktyki używania i osobliwości semiotyczne języka potocznego, w tym zaś powinno się omawiać błędy w wypowiedziach (w mowie i w piśmie) prywatnych, jak i publicznych.

Wypowiadając się na temat roli logiki w szkolnictwie wyższym, Ajdukiewicz pisał, że zadaniem studiów uniwersyteckich jest wyczerpujące i gruntowne opanowanie przez studentów danej nauki szczegółowej, przygotowanie do zawodu praktycznego oraz wychowanie obywatelskie. Studiowanie logiki (uczestnictwo w wykładach i ćwiczeniach z tego przedmiotu) ma nie tylko wydatnie wspomóc osiągnięcie tych celów, lecz jest dla ich osiągnięcia wręcz niezbędne. Dla realizacji owych zdań – oprócz zdobycia danej wiedzy merytorycznej – studenci winni nabyć sprawności w poprawnym od strony logicznej myśleniu i mówieniu oraz nauczyć się myślenia samodzielnego i krytycznego, a także zdobyć, odpowiednio zakreśloną merytorycznie, teoretyczną wiedzę logiczną, będącą warunkiem uprawiania refleksji metodologicznej nad procedurami badawczymi i ich rezultatami uzyskiwanymi na polu danej dyscypliny akademickiej. Teoretyczna wiedza logiczna obejmuje znajomość określonego zespołu pojęć i twierdzeń z zakresu logiki, a umożliwia ona odtworzenie struktury logicznej twierdzeń i teorii formułowanych na gruncie danej nauki oraz pomaga w ocenie statusu poznawczego tych twierdzeń przedmiotowych i teorii, nadto pozwala przeanalizować strukturę przeprowadzanych tam wnioskowań, co w dalszym efekcie sprzyja twórczym rozwiązaniom na polu aktywności naukowej.

Nauczyciel ma świecić przykładem zarówno w poprawności dokonywanych operacji myślowych, jak i sposobie prezentacji materiału, czyli uporządkowaniu i w odpowiednim zorganizowaniu – uwzględniającym cele danych zajęć – przekazywanych wychowankom treści. Musi on „nie tylko sam poprawnie myśleć, ale musi nadto wiedzieć, czego dla poprawnego wykonywania rozmaitych operacji myślowych potrzeba”¹⁶. Ajdukiewicz zauważa, że uświadomienie logiczne nauczyciela i obowiązek przemyślenia logicznej struktury lekcji dają większą gwarancję uporządkowania toku zajęć.

¹⁶ Ajdukiewicz [1955a]: 195.

Studiowanie logiki ma wyrabiać kulturę logiczną, którą stanowią określona sprawność i wiedza, czyli umiejętność poprawnego i precyzyjnego myślenia i uporządkowanego wyrażania myśli, krytycyzm, zdolność prawidłowego wnioskowania i rozumowania oraz konsekwencja w myśleniu i działaniu (uznawanie danego twierdzenia winno pociągać za sobą uznanie jego logicznego następstwa). Wedle Ajdukiewicza, wysoki poziom kultury logicznej sprzyja wzrostowi efektywności podejmowanych procesów myślowych i finalnie dobrej jakości ich wyników. Sprawność logiczna jest umiejętnością jasnego, odpowiedzialnego i uporządkowanego formułowania swoich myśli oraz zdolnością poprawnego uzasadniania swych twierdzeń i wysnuwania z nich konkluzji. Studiowanie logiki może przyczyniać się do podwyższenia poziomu sprawności logicznej studentów, stąd tak ważne są wykłady i odgrywające szczególną rolę dydaktyczną ćwiczenia z tego przedmiotu wprowadzone do programów nauczania szkolnego i akademickiego. Student niepotrafiący logicznie myśleć „nie tylko nie potrafi korzystać ze zdobytych wiadomości, ale także nie potrafi ich nawet we właściwy sposób zdobyć, nie potrafi podawanej mu wiedzy należycie zrozumieć”¹⁷. Kurs logiki ma podwyższać sprawność myślenia i mówienia studentów, powiększać ich samowiedzę metodologiczną i nastawiać na myślenie krytyczne. Krytyczne myślenie i opieranie swych sądów na rzeczowych argumentach, niekierowanie się pobudkami emocjonalnymi w stwierdzeniach rzeczowych, a także zdolność do wyzwolenia się spod nacisku przyzwyczajenia oraz spod sugestii opinii swego otoczenia i tradycji przysposobi obywatela do przyjęcia opartego na podstawach racjonalnych poglądu na świat.

W odniesieniu do kształcenia na poziomie wyższym Ajdukiewicz kładł duży nacisk na wzbogacanie kursu logiki o treści ogólnometodologiczne, przy uwzględnianiu specyfiki przedmiotowej i metodycznej danych kierunków studiów, na których logikę się wykłada. Tak też program zajęć z logiki, jego zdaniem, w niemałej mierze musi być dostosowany do specjalności, jaką obrali studenci, i praktyki badawczej podejmowanej na ich kierunkach studiów. (Pisząc o humanistyce, kilka odrębnych słów poświęcił w tym kontekście językoznawstwu i naukom historycznym). Ajdukiewicz zauważał doniosłą rolę metodologii opisowej i tzw. przedmiotowej logiki formalnej w analizach zabiegów epistemicznych i rezultatów tych zabiegów spotykanych na polu nauk szczegółowych. Nawoływał do wyczulenia w analizach logiczno-metodologicznych na praktykę badawczą przedstawicieli nauk szczegółowych, podkreślając związki metodologii logicznej z logiką języka (semiotyką logiczną).

¹⁷ Tamże: 196.

ną) i sugerując częściowe przekierowanie zainteresowań badawczych samych logików¹⁸.

Ajdukiewicz zauważał, że studenci kierunków ścisłych zwykle cechują się większą sprawnością logiczną od tych, którzy studiują dyscypliny „mniej ścisłe”. Nie zwalnia to jednak tej pierwszej grupy od uzyskiwania sprawności i samowiedzy ogólnometodologicznej. Co do kierunków niezmatematyzowanych, to pojawia się uwaga mówiąca, że „kurs logiki jest niezbędny dla tych, którzy zbyt często obcuja z wzorami, które pod względem logicznej poprawności i ścisłości nie są wolne od zarzutów”¹⁹. W oparciu o takie stanowisko można by sformułować dydaktyczny dezyderat, głoszący, że im mniej ścisłe są standardowe wypowiedzi pojawiające się na gruncie danej dyscypliny akademickiej (kierunku studiów), tym większą wagę w programach danych studiów należy przywiązywać do wprowadzania zajęć z logiki.

5. Recepcja i kontynuacje

Wprawdzie Ajdukiewicz nie zajmował się rozlegle metodologią logiczną nauk humanistycznych i problematyka ta była przezeń poruszana zaledwie przygodnie, to ostatecznie jego prace i sugestie związane z zarysowaniem programu badawczego na polu logiki²⁰ i programu metodycznego tyżącego wykładania tej dyscypliny stały się inspiracją dla niemałej grupy twórczych uczonych zajmujących się właśnie specyfiką metodologiczno-semiotyczną humanistyki. Dzieła Ajdukiewicza i jego zaangażowanie organizacyjne w okresie powojennym (nie można tu pominąć dodatkowego intelektualnego oddziaływania i wysiłków organizacyjno-dydaktycznych T. Kotarbińskiego oraz S. Ossowskiego) wywierały istotny wpływ i stwarzały dość sprzyjające warunki dla rozwoju logicznej metodologii humanistyki oraz pojawienia się sytuacji względnie dogodnej – w sensie dodatkowych poznawczych pobudek – dla powstania środowiska naukowego, niejednokrotnie poza samym gronem filozofów analitycznych, promującego na gruncie uprawianych w powojennej Polsce nauk społecznych ideę badań właściwych metodologii empirycznej, w tym podejmowania ilościowych ujęć obranych przedmiotów badania, oczywiście na tyle, na ile w warunkach dominacji oficjalnej linii wyznaczonej przez marksizm

¹⁸ Myśl ta skrótowo wyrażona jest w takim oto fragmencie: „Opis i analiza metod naukowych, których od logików oczekujemy, powinny opierać się na gruntownej znajomości badanych nauk, a nie tylko tego, co o nich można wyczytać w literaturze logicznej. Wyłoni się wtedy w każdej nauce szereg nowych i bardzo ciekawych zagadnień, które uchronią logikę od wyjałowienia, a których wyjaśnienie przez logików może niekiedy dopomóc naukom szczegółowym w rozwiązywaniu ich merytorycznych zagadnień”. Ajdukiewicz [1951]: 137.

¹⁹ Ajdukiewicz [1955a]: 200.

²⁰ Zob. Ajdukiewicz [1955b].

dyalektyczny było to osiągalne. *Nb.* ta ostatnia okoliczność, tj. klimat sprzyjający rozwijaniu metod kwantyfikacyjnych w naukach społecznych, niezależnie współtworzona była na drodze zachęt czynionych w socjologii przez J. Szczepańskiego jako odpowiedź na rewolucję behawioralną z przełomu lat 50. i 60. XX w. Nie jest sprawą przypadku, że promotorami wcielania w życie ilościowego podejścia metodologicznego byli tacy spadkobiercy szkoły lwowsko-warszawskiej, jak K. Szaniawski oraz, pośrednio, *via* S. Ossowski, S. Nowak.

Aktywność naukowa, organizacyjna i dydaktyczna Ajdukiewicza już po 1945 r., zarówno w środowisku warszawskim, jak i poznańskim, udzielała się nie tylko kolegom, podwładnym i uczniom, a potem nierzadko bliskim współpracownikom tego uczonego, lecz promieniowała dalej – w wymiarze ogólnokrajowym. (Tutaj wielce wymowne są wspomnienia i zapiski biograficzne różniących się pokoleniowo filozofów, także na początku przeze mnie wskazywane). Można naszkicować główne kierunki i ukazać podstawowe logiczno-metodologiczne problemy badawcze podchwytywane na drodze odbioru czytelniczego pism Ajdukiewicza, i tym samym wskazać próbkę recepcji oraz kontynuacji jego programu naukowo-dydaktycznego w zakresie logiki. Kontynuacja ta nie zawsze odbywała się przez bezpośrednie odwołanie do twórczości samego tylko Ajdukiewicza, był on jednak na tyle ważnym animatorem życia naukowego, że rezultaty jego licznych przedsięwzięć weszły do powszechnego obiegu i stały się częścią praktyki badawczej. Dotyczy to choćby asymilacji wprowadzonych przezeń niektórych pojęć logicznych i metodologicznych, ale także np. osiągnięć z zakresu erotetyki.

Zamysł propagowania i zaszczepiania kultury logicznej przełożony został na konkretne rezultaty badawcze w postaci szeregu podręczników i skryptów przeznaczonych dla humanistów. Wymienię tu prace najbardziej znane, w porządku chronologicznym. W pierwszej kolejności należałoby wymienić początkowo wydaną w połowie lat 50. jako pomoc dydaktyczną, a następnie w postaci do dziś wznawianego podręcznika *Logikę praktyczną* Z. Ziemińskiego; mniej więcej w tym samym czasie ukazała się dość mało dziś znana praca A. Malewskiego, będąca wykładem podstaw logiki dla osób studiujących nauki „mniej ściśle”; kilka lat później pojawiła się mieszcząca się w podobnej konwencji praca H. Mortimer²¹. Teoretyczną wiedzę logiczną szerszemu odbiorcy prezentował przewodnik encyklopedyczny zredagowany przez W. Marciszewskiego, ten sam autor przygotował ponadto opracowanie poświęcone doskonaleniu krytycznego myślenia i wymiany myśli na drodze dyskusji; na polu semiotyki logicznej powstało napisane przez J. Pelca, m.in. z myślą o humanistach, popularyzujące wiedzę fachową wprowadzenie do tej dyscypliny; dalekim echem nawoływania do uwzględniania w nauczaniu logiki

²¹ Malewski [1957]; Ziemiński [1959]; Mortimer [1972].

codziennych praktyk używania języka jest praca T. Hołówki, która w swym tytule i treści koresponduje z dawnymi postulatami metodycznymi Ajdukiewicza, a upowszechnianiem wiedzy teoretycznej z logiki – słownik przygotowany przez K. Szymanka²².

Odrębną formą adaptacji Ajdukiewiczowskich sugestii i wytycznych były szczegółowe studia realizujące swoistą subsydiarną funkcję logiki, polegającą – w odniesieniu do interesującej nas dziedziny nauki – na „wspomaganiu” humanistyki analizami logiczno-metodologicznymi. W ten sposób powstawały prace A. Malewskiego i J. Topolskiego, J. Giedymina, a także L. Nowaka i J. Kmity²³, czyli osób reprezentujących poznańską szkołę metodologiczną. *Nb.* Ajdukiewicz może uchodzić za patrona duchowego tej szkoły, tak jak Giedymina należałoby uznać za jej ojca założyciela. Pośród dzieł, które mieściły się w bardzo zbliżonym nurcie badawczym, wypada przywołać trzy książki T. Pawłowskiego²⁴, przy czym jego droga do uprawiania logicznej metodologii humanistyki wiodła nie tylko przez kontakt z Ajdukiewiczem, ale przede wszystkim z J. i T. Kotarbińskimi i M. i S. Ossowskimi. Za bezpośrednią kontynuację wątków metodologicznych poruszanych przez Ajdukiewicza można uznać niektóre rozprawy K. Szaniawskiego, gdzie rozważana była m.in. problematyka praw statystycznych i prawdopodobieństwa logicznego, również z socjologią matematyczną jako punktem odniesienia prowadzonych dociekań, natomiast otwarta aplikacja perspektywy metametodologicznej, wyrażająca się w całej kompozycji dzieła, widoczna jest np. w podziale na przedmiotową i pragmatyczną metodologię historii u J. Topolskiego²⁵.

Ajdukiewicz nie był jedyną osobą pośród polskich filozofów analitycznych, która opowiadała się za wychodzeniem z analizami logiczno-metodologicznymi na grunt nauk szczegółowych, i promującą ideę logicyzacji kształcenia średniego i wyższego, ale był (obok wspomnianego Kotarbińskiego) bodaj jednym z nielicznych ludzi tak mocno angażujących się w reformy procesów edukacyjnych i zmiany programów badawczych na polu filozofii i w dyscyplinach jej pokrewnych.

²² Marciszewski [1970], [1976]; Pelc [1982]; Hołówka [2005]; Szymanek [2001].

²³ Malewski, Topolski [1960]; Giedymina [1964]; Kmity, Nowak [1968].

²⁴ Pawłowski [1969], [1977], [1978].

²⁵ Por. np. Szaniawski [1966], [1974]; Topolski [1968].

Bibliografia

- Ajdukiewicz K. [1921], *Z metodologii nauk dedukcyjnych*, Lwów: Polskie Towarzystwo Filozoficzne we Lwowie.
- [1928], *Główne zasady metodologii nauk i logiki formalnej*, Warszawa: Komisja Wydawnicza Koła Mat.-Fiz. Słuchaczy U.W.
- [1934a], *Logiczne podstawy nauczania*, Warszawa: Nasza Księgarnia.
- [1934b], *Metodologiczne typy nauk*, w: tenże [1960], s. 287–313 (pierwotny druk: tenże [1934a], s. 53–74).
- [1947a], *Logika a doświadczenie*, w: tenże [1965], s. 45–60.
- [1947b], *Konwencjonalne pierwiastki w nauce*, w: tenże [1965], s. 34–44.
- [1951], *Logika, jej zadania i potrzeby w Polsce współczesnej*, w: tenże [1965], s. 127–142.
- [1953a], *W sprawie artykułu prof. A. Schaffa o moich poglądach filozoficznych*, w: tenże [1965], s. 155–191.
- [1953b], *Zarys logiki*, Warszawa: PZWS.
- [1955a], *O potrzebie usługowego kursu logiki w programach studiów uniwersyteckich*, w: tenże [1965], s. 192–205.
- [1955b], *Sprawa planu prac badawczych w zakresie logiki*, „*Studia Logica*”, t. II, s. 267–276.
- [1956a], *O definicji*, w: tenże [1965], s. 226–247.
- [1956b], *W sprawie programów logiki usługowej (O wykładaniu logiki na wyższych uczelniach)*, „*Myśl Filozoficzna*”, nr 2, s. 126–136.
- [1958], *Trzy pojęcia definicji*, w: tenże [1965], s. 296–307.
- [1959], *Co może zrobić szkoła dla podniesienia kultury logicznej uczniów*, w: tenże [1965], s. 322–331.
- [1960], *Język i poznanie*, t. I: *Wybór pism z lat 1920–1939*, Warszawa: PWN.
- [1961], *Pomiar*, w: tenże [1965], s. 356–364.
- [1965], *Język i poznanie*, t. II: *Wybór pism z lat 1945–1963*, Warszawa: PWN.
- [1974], *Logika pragmatyczna*, wyd. 2, Warszawa: PWN (wyd. 1: Warszawa 1965).
- Borkowski L. [1965], *Kazimierz Ajdukiewicz (1890–1963) I*, „*Studia Logica*”, t. XVI, s. 7–30.
- [1966], *Kazimierz Ajdukiewicz (1890–1963) II*, „*Studia Logica*”, t. XVIII, s. 7–40.
- Bryczyński P. [1979], *Semiotyka logiczna w twórczości Kazimierza Ajdukiewicza. Wybrane zagadnienia*, „*Studia Semiotyczne*”, t. IX, s. 17–41.
- Dąbmska I. [1965], *Koncepcja języka w filozofii Kazimierza Ajdukiewicza*, „*Ruch Filozoficzny*”, t. XXIV, nr 1–2.

- Jadacki J.J. [1991], *Definicja, eksplikacja i parafraza w tradycji Ajdukiewiczowskiej*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLVIII, nr 3–4, s. 242–282.
- [2009], *Polish Analytical Philosophy: Studies on its Heritage*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Jedynak A. [2003], *Ajdukiewicz*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- [2007] *Doświadczenie i język*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Giedymin J. [1964], *Problemy, założenia, rozstrzygnięcia. Studia nad logicznymi podstawami nauk społecznych*, Poznań: PWN.
- Hołówka T. [2005], *Kultura logiczna w przykładach*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kokoszyńska M. [1965], *O niektórych osiągnięciach Kazimierza Ajdukiewicza w zakresie logiki, metodologii nauk i filozofii*, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 5–16.
- Kotarbiński T. [1964], *O Kazimierzu Ajdukiewiczu*, w: *Rozprawy logiczne. Księga pamiątkowa ku czci profesora Kazimierza Ajdukiewicza*, red. T. Kotarbiński i in., Warszawa: PWN, s. 7–10.
- Kmita J., Nowak L. [1968], *Studia nad teoretycznymi podstawami humanistyki*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Maciaszek J. [2007], *Holizm znaczeniowy Kazimierza Ajdukiewicza*, Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Malewski A. [1957], *ABC porządnego myślenia*, Warszawa: PZWS.
- Malewski A., Topolski J. [1960], *Studia z metodologii historii*, Warszawa: PWN.
- Marciszewski W. (red.) [1970], *Mała encyklopedia logiki*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- [1976], *Rola dyskusji w nauczaniu i wychowaniu*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- [1995], *Real Definitions and Creativity*, w: *The Heritage of Kazimierz Ajdukiewicz*, ed. by V. Sinisi and J. Woleński, Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities, vol. 40, Amsterdam–Atlanta GA: Rodopi.
- Mortimer H. [1972], *Elementarne wiadomości z semantyki i metodologii logicznej*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Pawłowski T. [1969], *Metodologiczne zagadnienia humanistyki*, Warszawa: PWN.
- [1977], *Pojęcia i metody współczesnej humanistyki*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- [1978], *Tworzenie pojęć i definiowanie w naukach humanistycznych*, Warszawa: PWN.
- Pelc J. [1978], *Semiotyka logiczna w pismach Kazimierza Ajdukiewicza*, „Studia Filozoficzne”, nr 8–9, s. 117–123.

- [1982], *Wstęp do semiotyki*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- [1987], *Ajdukiewicz, Tatarkiewicz, Kotarbiński – koryfeusze filozofii w Warszawie po drugiej wojnie światowej*, w: *Nauka i Szkolnictwo Wyższe w Warszawie*, red. J. Kazimierski i in., Warszawa: PWN, s. 188–200.
- [2006], *Kazimierza Ajdukiewicza semiotyka logiczna*, w: *Sens, prawda, wartość: filozofia języka i nauki w dziełach Kazimierza Ajdukiewicza, Witolda Doroszewskiego, Tadeusza i Janiny Kotarbińskich, Romana Suszki, Władysława Tatarkiewicza*, red. J. Pelc, Warszawa: Polskie Towarzystwo Semiotyczne, s. 175–182.
- Przełęcki M. [2007], *Wspomnienie o Kazimierzu Ajdukiewiczu*, w: tenże, *Horyzonty metafizyki*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, s. 132–133.
- Olech A. [1993], *Język, wyrażenia i znaczenia. Semiotyka Kazimierza Ajdukiewicza*, Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Skolimowski H. [1967], *Polish Analytical Philosophy*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Szaniawski K. [1966], *Problemy socjologii rozstrzygane przy użyciu metod matematycznych*, „*Studia Socjologiczne*”, nr 1 (20), s. 125–141.
- [1974], *Sociology and Models of Rational Behaviour*, „*Dialectics and Humanism*”, vol. 1, issue 2, s. 133–144.
- Szymanek K. [2001], *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tatarkiewicz W. [1958], *Historia filozofii*, wyd. 5 przejr. i uzupełn., t. 3: *Filozofia XIX wieku i współczesna*, Warszawa: PWN.
- Topolski J. [1968], *Metodologia historii*, Warszawa: PWN.
- Woleński J. [1985], *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa: PWN.
- [1989], *Logic and Philosophy in the Lvov-Warsaw School*, Dordrecht–Boston: Kluwer Academic Publishers.
- [1990], *Kazimierz Ajdukiewicz*, w: *Filozofia współczesna*, pod red. Z. Kuderowicza, wyd. 2. rozsz. i popr., Warszawa: Wiedza Powszechna, t. 2, s. 92–109.
- Wójcicki R. [1999], *Ajdukiewicz. Teoria znaczenia*, Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Zamecki S. [1977], *Koncepcja nauki w szkole lwowsko-warszawskiej*, Wrocław–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Ziemiński Z. [1959], *Logika praktyczna*, Warszawa: PWN.

Streszczenie

Artykuł stanowi próbę ukazania miejsca problematyki z zakresu metodologii nauk humanistycznych w twórczości Kazimierza Ajdukiewicza. Autor stara się przybliżyć promowany przez tego filozofa ogólny program metodyczny, mający obejmować m.in. nauki humanistyczne, oraz, uwzględniając ewolucję jego poglądów semiotycznych i metodologicznych, zarysować wpływ dzieł tego filozofa na kierunki i treść prac metodologicznych powstałych jako bezpośrednia bądź pośrednia inspiracja jego naukową aktywnością prowadzoną na gruncie metodologii logicznej.

